

Ramon PLANES I ALBETS

NOTES D'ARXIU SOBRE ARRENDAMENTS I INVENTARIS
DE MOLINS FARINERS DE GIRONA (1496-1498)

Arran d'escriure recentment una síntesi sobre les indústries rurals catalanes als segles moderns i, especialment, sobre els molins fariners, a més d'utilitzar la bibliografia existent sobre el tema, he portat a terme un sondeig en alguns arxius del país a fi de poder treballar, també, amb documents de primera mà. Alguns em semblen d'un interès prou evident, de manera que la seva publicació pot resultar profitosa.

Entenc que és el cas dels quatre documents que segueixen aquestes notes introductòries. Es tracta d'arrendaments i inventaris de molins¹ fariners urbans i periurbans de la ciutat de Girona de les acaballes del segle XV, que pertanyien al patriciat i a la petita noblesa gironina, que els explotava, com era normal, mitjançant arrendament. Eren els molins que Beatriu de Corbera, senyora de Llinars, tenia a Pedret, i els que els Sitjar i el ciutadà M. Vendrell tenien al Mercadal. Els arrendaments de molins, ultra les clàusules del contracte, solien contenir l'inventari de tot el parament de l'enginy. Aquests inventaris gironins, a més, presenten la particularitat, d'un evident interès arqueològic, de concretar-nos la gruixa que tenien les moles mitjançant el traç d'un segment ben clar al document original, la qual cosa ens permet conèixer-les sense cap mena de dubte expressades en la metrologia avui vigent. La gruixa de les moles, amb el temps, disminuïa pel desgast inherent a la mòlta, fins al punt que s'acabaven trencant. Per això, des del punt de vista del manteniment del parament del molí, era important de consignar-la.

Pel que fa als molins de dona Beatriu de Corbera transcriu tant l'arrendament com l'inventari, mentre per als molins del Mercadal només anoto els corresponents inventaris. Els arrendataris que hi compareixen són, sobretot, moliners, però també hi consta un apotecari, que, lògicament, al seu torn, deuria subarrendar-lo a un moliner o bé fer-lo anar a jornal. El document III fa referència als molins fariners i drapers de Sant Fost que els Escales tenien a Celrà (Gironès). No es tracta d'un arrendament sinó del contracte per a construir-hi el rec, una obra que Galceran Escales encomanà a mestre Arnau Laragonès, un palafanguer de Navarra. El fet de contractar un especialista foraster per a fer aquesta obra fa plantejar la hipòtesi de la introducció, en la molinaria de l'àrea de Girona, de pràctiques constructives noves, pròpies de la regió basca.

1. Per emmarcar la molinaria catalana de la Baixa Edat Mitjana resulta ben útil la consulta de Sylvie CAUCANAS, *Moulins et irrigation en Roussillon du IXe au XVe siècle*, París, CNRS Éditions, 1995.

Els molins fariners urbans i periurbans gironins foren controlats pel patriat urbà local fins a les acaballes del segle XVI. A cavall d'aquella centúria i la següent el govern municipal no va parar fins a fer-se seves unes infraestructures tan bàsiques.²

I

1496, juny, 21. Girona.

Els procuradors de dona Beatriu de Corbera, senyora de Llinars, arrenden els molins fariners situats al carrer de Pedret de la ciutat de Girona, prop el portal de Santa Maria, inventariats en el mateix document, a Antoni Domènec, apotecari de Girona, i el seu fill Pere, per tres anys a partir del primer dia d'agost de 1496 i pel preu de 46 lliures anyals.

Arxiu Històric de Girona (= AHG), fons notariais, Girona 9, núm. 105, Miquel Renard, *Secun[dum manuale]*, f. s.n.

Capítols fets e concordats sobra lo arrendament fahedor dels molins farinés de la nobla senyora dona Beatriu de Corbera, senyora de Llinàs, construïts en lo carrer de Padret, prop lo portal de Sancta Maria de la ciutat de Gerona, per los venerables en Macià Julià, mercader de Gerona, e Gabriel Scapolat, notari e ciutedà de la ciutat de València, com a procuradors de la dita nobla senyora, de la qual procura consta ab instrument rebut per lo discret En Pera Fessós, per auctoritat reyal, notari públich per tot lo principat de Cathalunya, a XVIII de juny any mil CCCC LXXXVI, axí com lo dit notari ab ses letres testimonials fa fe, al venerable N'Anthoni Domànech, apothecari de Gerona, e Pera Raffel Domànech, son fill, en la forma e manera següents.

E, primerament, los dits Macià Julià e Gabriel Scapolat, en lo nom demont dit, fan e ferman arrendament als dits Anthoni Domànech e Pera Raffel Domànech, assí presents, per a temps de tres anys qui comensaran a córrer lo primer dia de agost pus propvinent, a usdefruyts dels dits molins ab tots los drets, pertinències, aygualexos de aquells e pasqueres. Lo qual arrendament fan los dits procuradors, en dits nom, ab tots drets e pertinències, aygualexos e pasqueres, arreus e aynes de dits molins, axí com millor dir e attendre.s puxa a bo e sa enteniment dels dits arrendadors e dels llurs, per preu de quoranta e sis lliures, moneda barchinonesa corrent en la ciutat de Gerona, per cascú dels dits tres anys. Lo qual preu sien tenguts a pegar a la dita senyora o a qui ella volrà per aquests térmens e pagues, ço és, que ara de present sien tenguts a pegar quoranta-dues lliures del preu del dit arrendament e, lo restant del dit preu, sien tenguts a pegar per tres ugualls terces de quatre en quatre mesos, ab aquelles obligacions, renunciacions, juraments, clàusules e cauteles necessàries e oportunes a conaguda del notari devall scrit, ab evicció que los dits procuradors, en dit nom, fan als dits arrendadors de fer haver e tenir los dits molins contra totes persones per tot lo dit temps, ab obligació de sos béns e de llur principal e ab jurament e renunciació necessàries.

2. Narcís CASTELLS I CALZADA, *La municipalització dels molins de la ciutat de Girona (1581-1620)*, dins «Revista de Girona», any XXVIII, n. 100 (tercer trimestre de 1982), 233-240.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que los dits Anthoni Domànech e Pera Raffel Domànech, son fill, sien tenguts e prometen e júran de tenir en condret a totes llurs despeses e sens dans ne messions de la dita senyora, per tot lo dit temps del dit arrendament, los dits molins, casals de aquells, rodes, moles, rodenchs e totes e sengles aynes, hedifficis, drets e pertinències de dits molins fins a l'estallador, del modo que vuy en dia estan e juxta forma de l'inventari fahedor lo dia present dels dits molins, e que si milloraments faran los dits arrendadors, en los dits molins necessaris, aquells los sien pegats e satisfets a la ffi del dit arrendament. És, emperò, pactat que los dits milloraments hagen a ffer los dits arrendadors ab exprès consentiment e voluntat del dit Macià Julià e no en altra manera, e assò prometen ab totes obligacions e renunciacions necessàries.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que la dita nobla senyora sia tenguda de tenir en condret la resclosa dels dits molins e collrech fins al stallador dels dits molins, assò declarat que si per aygua o en altra manera la dita resclosa o collrech se rompien e los dits molins no molien per la dita rahó, en tal cars és pactat e avengut entre les dites parts que lo temps del dit arrendament sia sotspès e no córregua als dits arrendadors fins tant que la dita nobla senyora e o altri per ella hage adobat e e [!] o reperat lo trench o trenchs que en la dita resclosa seran fets, a ses despeses, enaxí que encontinent que los dits trench o trenchs de la dita resclosa e collrech seran adobats bé e degudament, segons és acostumat, lo dit arrendament se continue e contínuament córregua, tota excepció remoguda.

Ítem, és concordat entre les dites parts que perçò com lo dit molí poria tenir algun empatg de molre, axí per demesia d'aygua com per pocha, la dita senyora és contenta e li dóna hom [ç] més de temps més avant del dit arrendament franchament e líbera, sens pegar-ne algun preu.

Ítem, los dits Anthoni Domànech e Pera Raffel, son fill, accéptan lo dit arrendament e prometen pegar lo dit preu en la forma dessús dita e tenir e servar les coses dessús dites en quant a ells tocha, sots obligació de llurs béns e de cascú d'els insoliu e renunciacions e juraments necessaris, segons dalt és dit.

Ítem, volen les dites parts que dels presents capítols sien fetes una e moltes cartes e tantes com mester seran, ab aquelles obligacions, renunciacions, juraments, clàusules e cauteles necessàries e oportunes a conaguda del notari devall scrit, vera substància no mudada.

Die martis intititata XXI mensis junii anno a nativitate Domini M^o CCCC^o nonagesimo sexto huiusmodi capitula et omnia et singula in eisdem contenta fuerunt firmata, laudata et jurata per supradictos venerabiles Macianum Juliani et Gabrielem Scapolat, nomine quo supra, ex una, et per dictos Anthonium Domànech et Petrum Raphaelem Domànech, eius filium, ex altera partibus. Gerunde, presentibus et vocatis ad hec me, Michaele Renard, notario publico Gerunde, et testibus, videlicet, Jacobo Martí et Gaspere Mercader, scriptoribus Gerunde.

Item, dicti Macianus Juliani et Gabriel Scapolat, dicto nomine, firmarunt apocam dictis arrendatoribus de predictis quadraginta duabus libris solutis numerando.

Testes predicti.

Inventari dels molins farinés de la nobla senyora dona Beatriu de Corbera, senyora de Llinàs.

Primo, dos molins farinés ab llurs aynes e arreus devall scrites.

Primo, lo molí de Cera ha una mola cossera de aquesta grossitut [15,7 cm]. És trenchada, ab dos cercles de fferro.

Ítem, altra mola appel.lada litigual de aquesta grossitut [17,5 cm]. La litigual per lo semblant és rompuda, ab un cercla de fferro. Són per a molra.

Ítem, una tremega del dit molí, bona, e la riscla, dolenta, e hun devental dolent.

Ítem, la roda del dit molí appel.lat d'En Cama Larga és dolenta e molt sone.

Ítem, l'arbra e rodet de dit molí són bons.

Ítem, lo collfferro de dit molí és migenser.

Ítem, l'altre molí petit ha una mola cossera, és de aquesta gruxa [12,4 cm].

Ítem, altre mola appel.lada litigual és de aquesta gruxa [26,4 cm].

Ítem, una riscla de dit molí bona sens devental.

Ítem, la tramuga és bona.

Ítem, lo collfferro de dit molí és bo.

Ítem, la roda e rodet e l'arbre de dit molí és tot bo.

Ítem, hun tayant e una scoda de fferro.

Ítem, hun parpal petit de fferro.

Ítem, una cenalla de palma bona.

Ítem, les nadies dels dits dos molins són bones.

Ítem, una caixa de fust dolenta sens pany e clau.

Ítem, una escombria de palma.

Ítem, dues pales de fust.

Ítem, un torn guornit qui serveix per carregar és migenser.

Die martis intitulata XXI mensis junii anno a nativitate Domini millesimo CCCC° LXXXVI predictus Anthonius Domànech, apothecarius Gerunde, acceptavit a possedictorum Maciani Juliani et Gabrielis Scapolat, procuratorum predictorum, inventarium preinseritum et promisit restituere ipsum dicte nobili Beatrici (...).

Testes: Joannes Gurch [ç], fferrarius, et Jacobus Pujades, padrerijs Gerunde.

II

1498, març, 12. Girona.

Els arrendadors sortint (Gabriel Coma) i entrants (Narcís Guich, Narcís Rovira i Joan Verdera, moliners de Girona) dels quatre molins fariners de Miquel Dez Citjar, donzell de Girona, situats al Mercadal de la dita ciutat, en fer el traspass dels dits molins del primer als segons a partir del primer dia de novembre de 1498, per tres anys i 155 lliures de preu per any, drecen inventari de les moles i mides de les mateixes.

AHG, fons notarials, Girona 9, núm. 108, Miquel Renard. [Q]u[a]rtum manuale mei, f. s.n.

[Inve]ntari pres de les moles e mides de aquelles dels molins farinés del magnífich mossèn Miquel Dez Citjar, donzell, lo qual ha restituït En Gabriel Coma, moner, qui

tenia aquell arrendat; e és stat acceptat per En Narcís Guich, Narcís Rovira e Joban Verdera, moners, ara arrendadors de dits molins, seguons appar en la següent pàgina.

Et, primo, lo molí de Cerc:
 La litigual del molí de Cerc és de aquesta gruxa [6,5 cm].
 La cossera [16,5 cm]
 Ítem, lo seguon molí:
 Lo litegual [9,8 cm].
 La cossera [6,6 cm].
 Lo terç molí:
 Lo tigual [*sic*][6,4 cm].
 La cossera [9 cm].
 Lo quart molí:
 La litigual és de aquesta gruxa [13,8 cm].
 La cossera és aquesta [*el mal estat del foli fa dubtosa la mida*].

Inventari dels molins farinés del magnífich mossèn Miquel Dez Citgar, donzell, rebut per lo sènyer En Gabriel Coma, moner de Gerona, arrendador de dit molí.

Primo, deu cerclas de ferro qui estan entre tots los quatre molins.
 Ítem, dos tellants e dues escodes pesen vint lliures e miga.
 Ítem, hun coffre valencià dolent sens clau.
 Ítem, hun corteró bo e nou e mig quarteró de fust bo.
 Ítem, miga quartera de fust bona.
 Ítem, hun parpal de ferro de peu de porch.
 Ítem, hun guarbell de pell padrer bo e nou.
 Ítem, altre guarbell de borró bo.
 Ítem, dos torns guornits de cordes ab tots llurs arreus per a pesar.
 Ítem, dos rodets dels molins de roguolff, lo de Cerc és stimat valer XX sous, l'altra bo e nou és ver que dits Rovira e altres devall scrits los prenen los dos per nous per quant lo dit Coma paga la disminució de dit rodet de Cerc als dits Rovira e altres deius scrits.
 Ítem, los dos rodets dels molins tohens són stats estimats valer cascú tres florins co-rents valents XXXIII sous. Los dits Rovira e altres companyons seus prenen a disminució de dits rodets del dit Coma e per ço los prometen restituyr nous.
 Ítem, les canalls dels dits quatre molins són stades stimades, unes ab altres, per miges canals.

Die lune XII mensis marcii anno a nativitate Domini millesimo CCCC° LXXXX octavo predictus Gabriel Coma, arrendator in triennio proxime lapso molendinorum predictorum, restituit et tornavit predicto magnifico domino Michaeli Dez Citgar, domicello, domino dictorum molendinorum, predictum inventarium juxta et secundum midas et extimas supra continuatas (...).

Et ipsa et eadem die Narcissus Rovira, Narcissus Guich et Joannes Verdera, arrendatores molendinorum predictorum, prout supra continetur acceptarunt a manibus et posse dicti magnifici dominis Michaelis Dez Citgar inventarium predictum juxta et secundum midas et extimas supra continuatas

(...) [*aquest inventari és precedit pel contracte d'arrendament*].

III

1498, març, 15. Girona.

Galceran Escales, cavaller de Girona, i mestre Arnau L'Aragonès, palafanguer natural de Navarra, estableixen contracte per a la construcció del rec del molí o molins fariners i drapés anomenats de Sent Fos, situats a la parròquia de Celrà (Gironès), vora el riu Ter.

AHG, fons notariais, Girona 9, núm. 108, Miquel Renard: *Quartum manuale mei*, f. [34r-35v].

En nom de nostre Senyor Déu Jhesuchrist sia e de la gloriosa Verga madona Sancta Maria, mara sua, amén.

Capítols fets e concordats entre lo magnífich mossèn Gualceran Scales, ciutedà de Gerona, de una part, e mestre Arnau Laraguonès, palafanguer, natural del regna de Navarra, de part altra, per causa del rech per lo dit mestre Arnau fahedor en los molins farinés e drapés apel.lats de Sent Fos, los quals lo dit mossèn Scales té e posseheix en la parròquia de Celrà e en lo riu de Ter, en la forma e manera següents.

E, primerament, és pactat e concordat entre dites parts que lo dit mestre Arnau hage e sia tengut e se obligua fer tot lo rech del monar del dit molí de Sent Fos, començant en hun arbre forchat qui està en dita possessió d'en Lunell del Coll de Celrà, sota la fontanella, lo qual rech hage quatorze palms de sòl del principi del rech fins al casal del molí, e de ubert dalt XXVI palms tant com té lo camp d'en Julià de Sanct Julià de Rames e, del camp fins al molí, tant com serà necessari. E del casal en avall hage a fer lo rech fins a la aygua del riu de Ter e hage haver dit rech, de sòl, dotze palms, e, de ubert, seguons serà menester.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que si cars serà que en lo dit rech se troberà alguna rocha o roques o res fort o altres coses, que lo dit mestre Arnau sia tengut e obligat traure'n les dites roques o altres coses, de manera que lo dit rech sia fet ab son compliment seguons dit és.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Arnau sia tengut e obligat escurar e netegar lo casal de dit molí e lo stallador, e netegar lo loch allí hon lo restallador se haurà a metra, de manera que stigua netegat e scurat com estar deu.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Arnau hage a ffer lo dit rech seguons lo livell en què està vuy en dia l'aygua de Ter e que sia assenyelat al capdemont de dit rech e al capdevall, seguons està vuy en dia la dita aygua de Ter, a conaguda de dues persones per cascuna de les parts elegidores.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que, tant com tindrà lo camp del dessús dit Julià, hage alunyar lo dit mestre Arnau la terra o altres coses que traurà de dit rech dues passes luny del dit rech de cascuna part.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts que d'aquí per tot lo mes de juliol pus propvinent hage haver fet lo dit rech fins e tots los casals del molí. E après, tot lo restant del dit rech, d'aquí a la festa de Sent Miquel de setembre propvinent.

Ítem més, és pactat e concordat etc. que lo dit mossèn Gualceran Scales hage e sia tengut donar al dit mestre Arnau dotze pales, sis maguays, dos axats. E, en cars que en dit rech se tròpia rocha, lo dit mossèn Scales sia tengut donar al dit mestre Arnau tota aquella ferramenta que serà necessària per traure dites roques. E a la fi de dita obra lo dit mestre Arnau hage a tornar al dit mossèn Scales dita ferramenta, maguays e altres coses dessus dites.

Ítem més, és pactat etc. que lo dit mossèn Gualceran Scales hage e sia tengut donar e pagar al dit mestre Arnau per son salari e trebayll de fer dit rech e coses dessus dites a rahó de quatre sous la cana, los quals li promet peguar tostemps que haurà menester diners per son viura, e, a la fi, acabada la obra, tot lo que restarà a peguar.

Ítem més, és pactat e concordat entre les dites parts e prometen la una part a l'altre e per lo contrari, en mà e poder de mi, notari devall scrit, stipulant e rebent dites coses en nom de testimoni [?] de les dites parts, que tendran e servaran e compliran les coses dessus dites sots pena de cinquanta lliures barchinoneses, la qual pena comesa o no comesa noresmenys les dites parts sien tengudes tenir e complir les coses dessus dites. Et pro his obligant una parts alteri bona etc., renuntiando foro (...).

Die jovis intitulata XV mensis marcii anno predicto a nativitate Domini millesimo CCCC° LXXXV VIII° predicta capitula et omnia et singula in eisdem contenta fuerunt firmata, laudata et jurata per dictos magnificos Gualcerandum Scales, ex una, et per dictum Arnaldum Laragonès, ex altera partibus, Gerunde dicta die, presentibus et vocatis ad hec me, notario infrascripto, et testibus, videlicet, Bernardo Ermengat, parrochie de Celrano, et Joanne Alis, magistro molendinorum Gerunde.

El mateix manual conté l'època del dia 9 de juny de 1498 per la qual consta que l'esmentat mestre Arnau, navarrès, ara habitant a Girona, ha cobrat de Galceran Escales, en diverses pagues, 77 lliures barceloneses «ratione operis per me fiendi in recho et molendino vestro quod habetis et possidetis in parrochia de Celrano», en virtut de la concòrdia que havia estat atorgada en poder del mateix notari.

IV

1498, novembre, 17. Girona.

Els arrendadors sortint (Miquel Felip) i entrants (Jaume Oliba i Narcís Rovira) drecen inventari dels quatre molins fariners del ciutadà Miquel Vendrell situats al Mercadal de Girona, al reg monar reial, en traspasar del primer als segons l'arrendament dels dits molins.

AHG, fons notariais, Girona 9, núm. 108, Miquel Renard, [Q]u[a]rtum manuale mei, f. S.n.

Inventarium molendinorum farineriorum honorabilis Michaelis Vendrell, civis Gerunde.

Primo, en lo molí de Certs ha una mola litigual de tal mide [15,2 *cm*].

Ítem, altre cossera de tal mide [10,7 *cm*].

Ítem, una riscla e tremuge ab tot son guorniment molent dit molí de Certs.

Lo molí seguon:

Primo, la litigual és de tal mide [6,5 *cm*].

Ítem, la cossera és de tal mide [9,5 *cm*].

Ítem, la riscla ab tot son guorniment de dit molí.

Lo terç molí:

Primo, la mola litegual és de tal mide [4,1 *cm*].

Ítem, la mola cossera de dit molí és de tal mide [18,7 *cm*].

Ítem, la riscla ab tot son guorniment molent.

Lo quart molí de migjorn:

Primo, la mola litegual és de tal mide [3,7 *cm*].

Ítem, la mola cossera de dit molí [8,4 *cm*].

Ítem, la riscla de dit molí ab tot son guorniment molent.

Ítem, sinch cercles de ferro.

Ítem, una escoda e dos tellants sotils.

Ítem, dos parpals de fferro, hun gran e altre xich, sol un parpal.

Ítem, una escarpre de fferro.

Ítem, dos guarbells, hu de borro, altre de pell.

Ítem, dos cenalles bones.

Ítem, hun libant qui està al torn nou.

[Ítem, hun collferro, *canç*].

Ítem, mige quartera e un corteró de fust.

Ítem, dos rodets dels molins seguon e terç estimats a sinch florins corrents.

Ítem, lo quart molí de migjorn e lo primer los rodets foren estimats valen altres sinch florins corrents.

Ítem, quatre canals estimades per una canal.

Ítem, los dits molins estan guornits de pales, calçadós e collidors de farina.

Ítem, hun lumaner de ferro.